

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

ISSN 1694-7452 e-ISSN: 1694-8610

№4/2023, 75-80

ПЕДАГОГИКА

УДК: 37.01

DOI: [10.52754/16948610_2023_4_8](https://doi.org/10.52754/16948610_2023_4_8)

**Б. АПЫШЕВДИН ПЕДАГОГИКАЛЫК КӨЗ КАРАШТАРЫНЫН
КАЛЫПТАНЫШЫНДА Я.А. КОМЕНСКИЙДИН ТААСИРИ**

**ВЛИЯНИЕ Я.А. КОМЕНСКОГО В ФОРМИРОВАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ Б.
АПЫШЕВА**

**INFLUENCE OF I.A. COMENIUS IN THE FORMATION OF B. APYSHEV'S PEDAGOGICAL
VIEWS**

Батыралиев Адылбек

Батыралиев Адылбек

Batyrallyev Adylbek

п.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.п.н., доцент, Ошский государственный университет

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Osh State University

kafedra15@mail.ru

Сүйүнбаева Мария Сүйүнбаевна

Сүйүнбаева Мария Сүйүнбаевна

Suyunbaeva Maria Suyunbaevna

окутуучу, Ош мамлекеттик университети

преподаватель, Ошский государственный университет

Lecturer, Osh State University

suiunbaeva.mariya@mail.ru

Б. АПЫШЕВДИН ПЕДАГОГИКАЛЫК КӨЗ КАРАШТАРЫНЫН КАЛЫПТАНЫШЫНДА Я.А. КОМЕНСКИЙДИН ТААСИРИ

Аннотация

Макалада белгилүү педагог Б. Апышевдин педагогикалык көз караштарынын калыптанышында Я.А. Коменскийдин эмгектеринин жана идеяларынын таасири каралган. Автор Б. Апышевдин окуу китептерине анализ берүү менен анын көз карашынын, педагогикалык идеяларынын жаралышына Я.А. Коменскийдин таасирин анын эмгектери аркылуу көрсөтө алган. Б. Апышев Коменскийдин эмгектеринен таасир алып, кыргыз педагогикасында алгачкылардан болуп “Педагогика” окуу китебин илимий педагогика менен элдик тажрыйбаларды айкалыштырып, дидактикада жаңы бурулуш жасаган окуу китебин даярдап, педагогикалык коомчулуктун жүрөгүндө кала бергендиги айтылат. Коменский тарбиялоо, окутуу процесстеринин маңыз-мазмунун табийгатка шайкеш келүү принцибинин негизинде ачып көрсөткөн. Мына ушул идеяны өркүндөтүп, Б. Апышев окуу китебиндеги педагогикалык проблемаларды биогенетикалык багытта чечмелеп кеткендиги белгиленет.

Ачкыч сөздөр: дидактика, элдик педагогика, социогенетика, биогенетика, окутуу, процесс, тарбия, билим берүү, колдонуу, принциптер.

ВЛИЯНИЕ Я.А. КОМЕНСКОГО В ФОРМИРОВАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ Б. АПЫШЕВА

Аннотация

В статье рассматриваются влияния произведений и идей Я.А. Коменского в формировании педагогических взглядов Б. Апышева. Особо подчеркивается роль идеи природосообразности обучения и воспитания Я. Коменского в раскрытии сущности и содержания педагогических проблем в учебной книге “Педагогика”. Исходя из понимания того, что человек - самое высшее, самое совершенное творение, представляющее собой высшую гармонию, Я.А. Коменский предлагал развивать ее и поддерживать посредством обучения, которое строится на основе природы самого человека. Поэтому в своем труде ученый выстраивает такую дидактическую систему, которая опирается прежде всего на природу вещей. Именно эта идея и стала основой педагогической теории Б. Апышева считает автор. Особо следует отметить, что Б. Апышев синтезируя идеи научной и народной педагогики, впервые в республике написал на родном языке учебники по педагогике.

Ключевые слова: дидактика, народная педагогика, социогенетика, биогенетика, процесс, обучение, воспитание, образование, применение, принципы.

INFLUENCE OF I.A. COMENIUS IN THE FORMATION OF B. APYSHEV'S PEDAGOGICAL VIEWS

Abstract

The article discusses the influence of the works and ideas of I.A. Comenius in the formation of B. Apyshev's pedagogical views. Particular emphasis is placed on the role of the idea of natural conformity of teaching and upbringing by I.A. Comenius in revealing the essence and content of pedagogical problems in the educational book “Pedagogy”. Based on the understanding that man is the highest, most perfect creation, representing the highest harmony, I.A. Comenius proposed to develop and support it through training, which is based on the nature of the person himself. Therefore, in his work, the scientist builds such a didactic system that relies primarily on the nature of things. It is this idea that became the basis of B. Apyshev's pedagogical theory, the author believes. It should be especially noted that B. Apyshev for the first time in the republic wrote textbooks on pedagogy in his native language, synthesizing the ideas of scientific and folk pedagogy.

Keywords: didactics, folk pedagogy, sociogenetics, biogenetics, process, training, upbringing, education, application, principles.

Белгилүү окумуштуу Бекембай Апышев кыргыз педагогикасынын өнүгүшүнө чоң салым кошуп, педагогикалык коомчулукка баа жеткис эмгектерди калтырып кетти. Агайдын илимпоз- педагог катары калыптанышына педагогика илиминин классиктеринин ролу өзгөчө болгондугун өзү да айтып калчу. Улуу педагогдордун ичинен Я.А. Коменскийдин, К.Д. Ушинскийдин, В.А. Сухомлинскийдин, Г.Н. Волковдун эмгектерин көп окугандыгын китептеринде баса белгилеп кеткен. Биз, бул макалада Я.А. Коменскийдин эмгектери агайдын педагогикалык ойлорунун өнүгүшүнө, калыптанышына кандай таасир бергендигин көрсөтүүнү максат кылдык. Себеби, ар бир окумуштуунун илимий жактан бышып жетилиши өзүнөн өзү болбойт. Ага кимдир бирөөнүн эмгектери, идеялары сөзсүз түрдө таасир тийгизээрин баарыбыз билебиз.

Бекембай Апышевич эмгегинде “Я.А.Коменский дидактиканын эң негизги принциби- окутуунун окуучулардын табиятына туура келүүсү деп эсептеген. Бул илимий жактан өтө негиздүү идеяны советтик доордун коммунисттик идеологиясындагы атеист дидактар тан алышкан эмес. Жаман окуучу жок жаман мугалим бар деген ач айкырык, куу сүрөндү туу тутунушкан” - деп жан кейитип советтик дидактиканын туура эмес жагын белгилеп кетет [1, 174]. Бул идея - чындыгы эле көптөгөн окумуштуулар тарабынан туура эмес көз караш катары эсептелинип, советтик педагогика “бала табияттан “таза доска (табула раса)” төрөлөт, табияттан жөндөмдүүлүктөр берилбейт” деген социогенетикалык багытты, коммунисттик идеологияны даңазалап келген. Коменский тарбиялоо, окутуу процесстеринин маңыз- мазмунун алгачкылардан болуп табиятатка шайкеш келүү принцибинин негизинде ачып көрсөткөн. Мисалга алсак, куруучунун, чымчыктын, багбандын табияттагы иш-аракеттерин көрсөтүү аркылуу окутуу процессинин мыйзамченемдүүлүктөрүн далилдей алган. Илимдин жана искусствонун жардамы менен балдардын “табият берген мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү зарыл” дейт [2, 30]. Ушул идеяга таянып, кыргыз педагогикасында биринчилерден болуп, окуу процессинин маңыз- мазмунун биогенетикалык мааниде ачып кетет: “Окуу жараянынын ички маңыз-мааниси таптакыр башкача. Окутуу жараянынын маңыз-мазмуну – окуучу билимди өздөштүрүү жараянында мугалим анын таанып билүү мүмкүнчүлүктөрүн, акыл-күчтөрүн (эске сактоосун, ойлоосун, речин, кыялдануусун ж.б.) өстүрөт. Аларды өзүнчө билим алуу усулуна жана акыл эмгегинин маданиятына ээ кылуу. Окутуу-балдардын ыклас менен ынтаалуу окуусуна, ар тараптан жетилүүсүнө жетекчилик кылуу. Окутуу жараянынын негизги маңыз-мааниси ушунда [3, 64].

Мындай көз караш совет педагогикасынын окуу китептеринин ичинен И.Ф. Харламовдун 1990-жылы жарык көргөн “Педагогика” окуу китебинде гана айтылып кеткен болчу. Бул эки китептин бир убакта чыгып жаткандыгы Бекембай Апышевичтин көз карашына Я.А. Коменскийдин эмгектери таасир берди деп ишенимдүү айта алабыз. Советтик дидактиканын идеяларына сугарылган жаштарга мындай идея таптакыр эле жат көрүнүш эле, себеби биз Ю.К. Бабанскийдин аныктамасы боюнча окуу процессин жүргүзчүбүз. Анда “окутуу - билим берүүчүлүк, тарбиялык, өнүктүрүүчүлүк маселелерди чечүү максатында мугалим менен окуучулардын максаттуу, бирдиктүү иш - аракети” деп айтылчу. Ал боюнча убагында мен мындайча жазган элем: “Агайдын аныктамасы дидактикадагы өзүнчө бир бурулуш эле. Көпчүлүгүбүз бул көз карашты түшүнө албай, аны ишке ашыруунун жолдоруна көзүбүз жетпей, студенттерге кантип түшүндүрүү ыкмасын биле албай алдастап калганыбыз эсимде. Мына ушул идеяны терең түшүнүү максатында агайдын лекцияларына көп катышканыбызды кафедранын окутуучулары дайыма эстеп калышат. Агайдын идеясынын

туура экендигине кийинчерээк ынандык. Көптөгөн окуу китептери ушул таризде жазылып, сырттан келген “Сынчыл ойлом”, “Кадам артынан кадам”, ЮСАИДдин “Сапаттуу билим” программалары, азыркы мезгилдеги мектеп практикасындагы көрүнүштөр, анын көз карашынын туура болгон экендигин далилдеп турат. Көрсө, окуу процессинде мугалим окуучунун таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнө жетекчилик кылып, анын иш- аракетин стимулдаштырып гана турат экен” [4, 15]. Мындай жобо КРнын жалпы билим берүүнүн мамлекеттик стандартында да белгиленди: “Окутуу технологиялары окутууда жана өз окуусунун натыйжалары үчүн, алардын жоопкерчиликтерин жогорулатууда окуучулардын өз алдынчалуулугун арттырууну камсыз кылат. Мугалим максаттарга жетишүү үчүн консультант катары иштин катышуучусу болуп калат” [5].

Өз эмгегинде Бекембай Апышевич: “Мектептеги окутууну мугалимдин окуучуга үстүртөн таасир тийгизүүсү жана билимди даяр информация катарында кароосу болбойт. Окутуу- ыклас менен ынтаалуу окуусуна ар тараптан жетилүүсүнө жетекчилик”- деп аныктайт [1, 158]. Албетте мындай жыйынтыкка ал Коменскийдин “Жаштарды туура окутуу- баланын башын авторлордон чогулган сөздөрдүн, фразалардын, ойлордун системасы менен толтуруу эмес, ал деген- көрүнүшөрдүн, буюмдардын маанисин түшүнүү жөндөмдүүлүгүн ачып берүү...” [2, 68] деген ойлорунан кийин келди десек жаңылышпайбыз. Бул да кыргыз педдагогикасындагы алгачкы көз караштардан болгон. Азыркы педагогика окутууга компетенттүү мамиле кылуу деген багытты тандап алып, балдарга билимдердин жыйындысын билдирүү идеясынын туура эместигин көрсөтө баштады.

Апышев “билимге ээ болуу үчүн илимдин мазмунун гана үйрөнбөстөн, аны турмушта, иш жүзүндө пайдала билүүнү да үйрөнүү керек”- деп жазып кеткен [2, 160]. Бул идея Коменскийдин таасири экендиги ачык эле көрүнүп турат. Коменский табияттын мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдеп келип “табият эч качан пайдасыз нерсени жасабайт” - деп, далилдөө менен “балдарга азыркы учурда жана келечекте чындап пайдасы тийе турган билимдерди окутуу керек” - дейт [2, 65]. Өзүбүз билгендей ушул убакка чейин турмушка мектептерде да, жогорку окуу жайларында да пайдасы тийбеген окуу предметтерин окутуп келгенбиз. Азыркы мезгилде өлкөдө билим берүүнүн мазмунуна анализ жасалып, прагматикалык билим берүү теориясына өтүп жатабыз. Б.а. окуучулардын жашоосуна, турмушуна пайдасы тийе турган билимдерди окутуу керектигине багыт алып, компетенттүүлүктүн негизинде билим берүүнү ишке ашыра баштадык.

Ошондой эле, Коменский педагогика жалпы илим, аны тек гана окутуучулар, мугалимдер гана билбестен, ата-энелер дагы билүүгө тийиш, ошондо гана натыйжалуу тарбия жана билим берүү процесси жемишин бере тургандыгын баса белгилеп кеткен. «Ар бир бала туура тарбия жана билим алгандан кийин гана бакубат жана өнүккөн өлкөнү түзө алабыз, ал эми бул үчүн, албетте, баарыбызга ийкемдүү, түшүнүктүү болгон педагогика керек...» - деп педагогиканын ролун белгилеп кетет. Бекембай Апышевич да педагогика бардык адамдарга мейли жетекчи болсун, мейли катардагы адам болсун эң керектүү илим деп күйүп бышканын баарыбыз жакшы билебиз. Бул идеянын азыркы мезгилде актуалдуулугу жогорулап, лейлектик новатор-мугалим Г. Мадаминов практика жүзүндө педагогика бардык адамдарга керек экендигин далилдей баштады.

Коменский элдик педагогиканын балдарды тарбиялоодогу ролуна маани берген. Ал чех элинин “Ата-бабанын даанышмандыгы- келечек муунга күзгү” («Мудрость предков - зеркало

для потомков») деген макалынын мисалында жаш муунду ата-бабалардын тарбия тажрыйбасы менен тарбиялоо керектигин белгилеп кеткен. Бала өз эне тилин, маданиятын өздөштүргөндөн кийин гана башка тилди, маданиятты үйрөнүш керек деген ойду айткан: “Өзүнүн эне тилин өздөштүргөнгө чейин башка тилди үйрөнүүсү- бул атасы баласын басканга үйрөтпөй туруп, атка мингенди үйрөтөм дегенге барабар” [2, 97]. Ал идеяны Апышев андан нары улантып, кыргыз элинин элдик педагогикасын жаштарды тарбиялоодо колдонулбай жаткандыгын мындайча айтат: “Белгилүү тарыхый кырдаалда объективдүү шартка ылайык биздин кыргыз жаштарыбыз Телибай Тентек, же тагыраак айтканда чыныгы маңкурт болду. Анткени түптүү, нарктуу элибиздин өткөнүн иликтеп үйрөнгөн билимдин негизинде жаш муундарга улуттук аң-сезимди ойготуп, кыргыздын үрп-адатына, салт-санаасына, тарыхына, маданиятына сыймыктанып, анын тилин, дилин, пейилин сүйүнү түптөөнүн ордуна, бабаларыбыздын руханий дүйнөсүн чагылдырган алтын кенчти таптакыр жээрип, жаш жеткинчектерибизге Европа маданиятын үйрөтөбүз деп батыштын элдерин туурамыш болуп, “же нары барып Чүйдө өлбөй, же бери келип үйдө өлбөй” - дегендей арасат жолдо тентиреп калдык. Мунун залакасы дагы көпкө чейин элдин кендирин кесчүдөй болуп турат. Демек, мектептин, окуу жайлардын окуу китептерин, окуу куралдарын кыргыздын жана башка чыгыш элдеринин тарыхый жана маданий материалдарына негиздеп түзүү бүгүнкү күндүн өктөм талабы” [6, 9].

Мындай көрүнүш бүгүнкү күндө биздин таалим- тарбия процессинде өтө актуалдуу болуп тургандыгын айтып кетүүбүз керек. Президент С.Жапаров да алгачкы эле Жарлыгында бул маселеге өзгөчө басым жасап мамлекеттин жарандарын элдин салттуу баалуулуктарынын негизинде мекенчилдикке, адеп-ахлактык баалуулуктарга, кылымдан келе жаткан каада-салттарды тереңден таанып билүүгө жана сүйүүгө тарбиялоону сунуштап кеткен. Жогорудагы айтылгандар Б.Апышев Коменскийдин эмгектеринен таасир алып кыргыз педагогикасында алгачкылардан болуп “Педагогика” окуу китебин илимий педагогика менен элдик тажрыйбаларды айкалыштырып, дидактикада жаңы бурулуш жасаган “Педагогика” окуу китебин даярдаган. Белгилүү этнопедагог, профессор А. Алимбеков бул боюнча мындай дейт: “ Б.Апышев —Манас» эпосу баштаган улуттун руханий баалуулугун педагогикалык көз караш менен таанып, аларды кыргыз улутунун этникалык насилине сактоонун амалы катары жаралган руханий-педагогикалык баалуулук, билим катары кабылдап, урматтап бул жагдайда башкаларга өрнөк болгон. окурмандардын жүрөгүндө кала берет” [7, 142]. Бүгүнкү күндө Б. Апышевдин окуу китептери мугалимдердин жана студенттердин сүйүктүү окуу китеби болуп калды.

Адабияттар

1. Бекембай Апыш “ Педагогика” (окуу куралы), 2011.- Ош, 412 б. 158 б.).
2. Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.Ж. Песталоци И.Г. Педагогическое наследие / Сост. В.М. Кларин, Джурицкий.- М.: Педагогика, 1989- 416 с.
3. Бекембай Апыш Жалпы дидактиканын негиздери-1991. 159-б.
4. Батыралиев А. Кыргыз элдик педагогикасынын өчпөс жылдызы // *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы*, (8), 2017.
5. Кыргыз Республикасында жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты –Б., 2014
6. Бекембай Апыш “Педагогика” – Ош, 1993. 107-б.

7. Алимбеков, А. (2022). Б. Апышевдин окуу-методикалык эмгектеринде илимий жана элдик педагогиканын интеграциясы. *Вестник Ошского государственного университета*, (4), 137-146. https://doi.org/10.52754/16947452_2022_4_137. EDN: ZPGPNM.